

MELLAN KLASSEN OCH PARNASSEN KONSTRUKTIONEN AV

Magnus Nilsson

På senare tid har allt större intresse inom forskningen om svensk arbetarlitteratur kommit att kretsa kring frågan om hur fenomenet arbetarlitteratur *konstruerats* av forskare, kritiker och författare. Per-Olof Mattsson har argumenterat för att denna konstruktion genomdrevs av specifika aktörer med ”bestämda avsikter” vid ”en tidpunkt som går att precisera”, nämligen av ”Richard Steffen [...] med starkt stöd av socialdemokratiska och liberala kritiker samt några författare i början av 1920-talet”.¹ Detta resulterade enligt Mattsson i att arbetarlitteraturen blev ”en del av den svenska nationallitteraturen i konflikt med arbetarrörelsens och socialismens internationella ideal”.² Carl-Eric Johansson har å sin sida hävdats att socialdemokratins förvandling till ett statsbärande parti och uppbyggandet av ett svenskt välfärdsamhälle på 1950-talet ledde till den utbredda uppfattningen att den ”traditionella arbetarlitteraturen kommit till vägs ände” och till att man försökte konstruera fenomenet arbetarlitteratur på nya sätt.³ I min egen forskning har jag betonat att konstruktionsprocessen präglats av kamp mellan olika intressegrupper och att den fått olika resultat vid olika tidpunkter och i olika kontexter.⁴ Jag har även framhållit att vissa frågeställningar varit föremål för återkommande debatter under mer än ett sekel. Det gäller exempelvis relationen mellan arbetarförfattarnas biografier och deras verk, arbetarlitteraturens kopplingar till den socialistiska arbetarrörelsen och arbetarförfattarnas förhållande till Strindberg.⁵ I det följande är avsikten att lyfta fram ytterligare en frågeställning med relevans för konstruktionen av den svenska arbetarlitteraturen: ska arbetarlitteraturen främst förstås som ett socialt och politiskt eller som

SVENSK ARBETARLITTERATUR

ett litterärt fenomen – som förankrad i arbetarklassen och arbetarrörelsen eller som hemmahörande på den litterära parnassen?

För att närma mig denna fråga har jag valt att ägna särskild uppmärksamhet åt Ivar Lo-Johansson som ofta betraktats som den arketypiske svenske arbetarförfattaren. I Lars Furulands och Johan Svedjedals *Svensk arbetarlitteratur* (2006) hävdas exempelvis att ”han står allra främst inom den tradition i det senaste seklets litteratur som med så starka skäl brukar få namnet arbetar- och proletärdiktningen”.⁶ Det som gör Lo-Johansson särskilt intressant ur denna artikels synvinkel är härutöver att han varit en synnerligen aktiv deltagare i diskussionerna om hur den svenska arbetarlitteraturen ska förstås. I essäer, litterära programartiklar och självbiografiska verk från 1930-talet till 1980-talet intar han ofta en ambivalent hållning beträffande frågan om arbetarlitteraturen främst ska kopplas samman med arbetarklassen eller betraktas utifrån en litterär måttstock.

Som en bakgrund till diskussionen av Lo-Johansson kluvna inställning till hur den svenska arbetarlitteraturen ska förstås kommer jag inledningsvis att ge en översiktlig bild av diskussionerna om denna litteratur fram till 1930-talet. Särskild uppmärksamhet kommer att riktas mot olika försök att förankra arbetarlitteraturen i litterära kontexter, exempelvis genom att reservera beteckningen för verk som tillhör traditionella litterära genrer och som motsvarar kommentatorernas föreställningar om vad som är estetiskt högtstående litteratur.

Även om artikelns viktigaste syfte är att beskriva

och analysera den historiska konstruktionen av den svenska arbetarlitteraturen kommer den avslutningsvis också – med utgångspunkt i analysen av hur Lo-Johansson och andra sett på denna litteratur – att argumentera för behovet av att vidareutveckla de definitioner av den svenska arbetarlitteraturen som dominerar inom den samtida forskningen. Denna argumentation utgår främst från behovet att ta hänsyn till att den svenska arbetarlitteraturen – i högre grad än arbetarlitteratur i andra länder, som exempelvis USA – betraktats som ett litterärt snarare än ett socialt fenomen.⁷

TIDIGA DEFINITIONSFÖRSÖK

Som framhållits av Lars Furuland existerade arbetarlitteraturen i Sverige till och med sekelskiftet 1900 främst inom arbetarrörelsen.⁸ Det var också där som de första försöken att definiera den gjordes.⁹ Enligt Furuland kunde ”socialistiska agitatorsdiktare” som var verksamma ”inom arbetarrörelsens press och mötesliv” redan på 1890-talet benämnas och själva kalla sig exempelvis ”[p]roletärpoet” eller ”arbetarskald”.¹⁰ En precisering av vad man kunde mena med dessa termer finner man i Robert Ågrens prosaberättelse ”Ur en litterär proletärs utvecklingshistoria” (1898), som skildrar hur författare ur arbetarklassen har svårt att hävda sig på den litterära marknaden.¹¹ Enligt Ågren var en proletärförfattare alltså inte bara en författare med ursprung i arbetarklassen utan också en proletär i den litterära produktionsprocessen.

Några av de första som använde epitet av detta slag

i litteraturkritiken var de socialdemokratiska politikerna och publicisterna C. N. Carleson och Hjalmar Branting. I förordet till K. J. Gabrielssons (mer känd under pseudonymen Karolus) postumt utgivna *Dikter* (1903) hävdade Carleson till exempel att denna utgjorde ”typen för en ny folkdiktning” och att upphovsmannens ”diktarefysionomi” bar ”proletariatets drag”.¹² I sin recension av samma verk i *Social-Demokraten* kallade Branting Gabrielsson för ”arbetarskald” och hans verk omtalades som ”proletärpoesi”.¹³

Några år in på 1900-talet fick arbetarlitteraturen – eller åtminstone några arbetarförfattare, däribland Maria Sandel och Karl Östman – ett genombrott i den litterära offentligheten.¹⁴ Det var emellertid först på 1920-talet som diskussionen om denna litteratur och om begreppet arbetarförfattare tog fart på allvar. Den utlösande faktorn var Richard Steffens presentation av ”proletärdiktningen” i antologin *Översikt av svenska litteraturen* (1921). Eftersom denna har haft stort inflytande på senare diskussioner om arbetarlitteratur, och dessutom kommer att kommenteras nedan, förtjänar den att citeras utförligt:

Den kraftigaste och i många avseenden intressantaste insats, som gjorts i de två senaste decenniernas litterära produktion utgörs av de vittra alster, som kunna sammanfattas såsom proletärdiktningen. Denna har skapats av författare som ehuru ej ’proletärer’ i detta ords egentliga bemärkelse, likväl gått fram ur arbetarklasserna, själva kortare eller längre tider levat arbetarnas liv, ja i ett par fall hört till de oregelbundna och mera lottlösa existenserna bland dem och därför också varit i tillfälle att se samhällsförhållandena från de mörka djup, som socialt högre stående ej kunnat eller vågat pejla. Självutbildade personer med naturlig begåvning hava de i regel med förvånande lätthet övervunnit svårigheterna i uttryckets konst och med sina personliga erfarenheter tillfört litteraturen nya motivgrupper, nya uttryckssätt och nya ställningar gentemot tillvarons gåtor.¹⁵

Trots att Steffens värdering var mycket positiv var det många av de utpekade författarna som i skarpa ordalag tog avstånd från att kallas proletärdiktare, eftersom de ansåg att beteckningen var nedvärderande och rent av placerade dem utanför den egentliga litteraturen. De mest kända av dessa var Ivan Oljelund, Harry Blomberg och Ragnar Jändel.¹⁶ Andra författare – däribland Martin Koch, Gustav Hedenvind-Eriksson och Karl Östman – gav emellertid offentligt uttryck för att de accepterade och uppskattade beteckningen.¹⁷ Hedenvind-Eriksson anförde exempelvis följande motivering till att han ansåg sig vara ”proletärdiktare”: ”[J]ag är född proletär, [har] levat och lever som proletär, är självbildad och diktar om arbete o.s.v., samt idkar t.o.m. fortfarande arbete som huvudnäring”.¹⁸ Även litteraturkritiker som Erik Hedén, Kjell Strömberg och Valfrid Palmgren, som alla stod nära arbetarrörelsen, försvarade Steffens historieskrivning. Men de försökte också justera hans definition av proletärlitteraturen något.¹⁹ Strömberg hävdade exempelvis – liksom för övrigt Ture Nerman – att man borde rikta mer uppmärksamhet mot verkens innehåll än mot författarnas klassbakgrund.²⁰

Några år senare uppstod nya kontroverser kring beteckningen proletärförfattare. En av de utlösande orsakerna var att kritikern Sven Stolpe riktade en serie våldsamma angrepp mot arbetarförfattarna i pressen. I artikeln ”Dikten och demokratin”, som publicerades i *Nya Dagligt Allehanda* 1928, hävdade han exempelvis att man måste ”finna det betänkligt” att arbetarlitteraturen ”blivit så dominerande i vår yngsta litteratur som faktiskt är fallet”.²¹ Enligt Stolpe kunde nämligen arbetare omöjligt skapa stor litteratur, eftersom ”den stora dikten” är ”bunden till bildningen med ytterst starka band” och man därför måste motsätta sig ”alla demokratiska nivellerings-tendenser inom litteraturen”.

Arbetarförfattarna försvarade sig mot påhoppet genom att gå i polemik mot Stolpe. Enligt Dag Normark var den mest aktive i försvarskampen Rudolf Värnlund.²² Han publicerade ett antal artiklar i vilka

han försökte gendriva Stolpes argument.²³ I en av dessa skrev han exempelvis följande: ”Jag vill åter upprepa det ända till leda omtuggade argumentet att ett flertal av världens största andar emanerat från ett proletariat och skapat sina stora verk utan att först ha besökt Uppsala universitet eller Stockholms högskola”.²⁴

I historieskrivningen betraktas 1930-talet i allmänhet som den svenska arbetarlitteraturens guldålder. I *Den svenska litteraturen* skriver exempelvis Lars Furuland och Birgit Munkhammar att arbetardiktarnas ”kraftutveckling” i litteraturen då fick ”en tydlig kulmination”.²⁵ Redan under detta decennium visades arbetarförfattarna också relativt stort och välvilligt intresse från en rad kritiker. Holger Ahlenius påstod exempelvis i *Arbetaren i svensk diktning* (1934) att arbetarklassen inte bara vunnit ”inträde i svensk diktning” utan rent av kommit att inta en ”nästan dominerande plats i denna”, och i *Tjugotalet in memoriam* (1936) betecknade Ivar Harrie ”proletärdiktarna” som en ny och viktig grupp i ”Sveriges intellektuella klass”.²⁶

Några av dessa kommentatorer intresserade sig särskilt för Lo-Johansson. Harrie nämnde honom exempelvis i en uppräknig av yngre lovande arbetarförfattare.²⁷ Tidens ledande socialistiske litteraturkritiker, Erik Blomberg, framhöll 1938 Lo-Johanssons verk som en del av den ”konstnärligt betydande arbetardiktning” som växt fram under de senaste åren. Vidare sågs författaren själv som en av de proletärförfattare som i allt högre utsträckning skapade ”den levande litteraturen” i Sverige.²⁸

ARBETARFÖRFATTARNA I DET LITTERÄRA FÄLTET

Ragnar Jändel, Harry Blomberg och Ivan Oljelund värjde sig, som redan nämnts, under början av 1920-talet mot Steffens försök att inränga dem i arbetarlitteraturen. Som Tommy Sundin visat hävdade de bland annat att de inte ansåg att deras bakgrund eller politiska övertygelser hade med deras litterära

skapande att göra. Oljelund menade exempelvis att beteckningen proletärdiktare innebar att han placerats ”utanför diktens gårdar”, medan Jändel hävdade att den signalerade ett överskattande av ”det sociala” och Blomberg argumenterade för att ”det var konstnärskapet som var viktigt, inte vägen dit”.²⁹

Med utgångspunkt i Bourdieus litteratursociologiska teori kan Jändels, Blombergs och Oljelunds reaktion förstås som ett uttryck för en vanlig ”strategi” i kampen i det litterära fältet, det vill säga som dessa författares ”försök att värna värdet på sitt kapitalinnehav och att försvara eller förbättra sin position”.³⁰ Enligt Bourdieu kännetecknas det fullt utvecklade litterära fältet av en strävan efter autonomi som resulterar i att författare som aspirerar på dominerande positioner i detta fält (framför allt i den begränsade produktionens underfält) ofta ”känner sig tvungna att framhålla sitt oberoende gentemot yttre makter, ekonomiska eller politiska”.³¹ Jändel, Blomberg och Oljelunds kritik av beteckningen proletärförfattare på grundval av dess koppling till politiken och det sociala framstår ur denna synvinkel som ett strategiskt riktigt sätt för dessa författare att stärka sina positioner i det litterära fältets hierarki.

Även mot slutet av 1920-talet tycks det ha varit svårt att helhjärtat anamma identiteten arbetarförfattare. Som redan framhållits var det framför allt Rudolf Värnlund som tog på sig uppgiften att i pressen bemöta Stolpes vildsinta utfall mot arbetarförfattarna. Som påpekats av Nordmark kännetecknas dock Värnlunds argumentation av en tämligen ambivalent hållning till ”begrepp som proletärförfattare och arbetardiktare”.³² Detta kan mycket väl bero på att Stolpe utmålade arbetarlitteraturen som estetiskt ålderdomlig, exempelvis genom att i den ovan citerade artikeln från 1928 formulera sig på följande sätt: ”Egentligen är allting sagt, om man hävdar, att arbetardikten är naturalistisk: en mera föråldrad litterär stil, en teori som mera står i strid med tidens innersta tendenser är svår att uppleta!”³³ Enligt Bourdieu tar sig striderna i kulturella fält ofta formen av upprättandet av distink-

tioner mellan gammal och ung, och en av de strategier han lyfter fram är att som i detta citat utmåla sina motståndare som passé.³⁴ När en inflytelserik kritiker som Stolpe använder sig av denna strategi och beskriver arbetarlitteraturen som estetiskt föråldrad kan det vara svårt för en ung författare som Värnlund att förbehållslöst identifiera sig med densamma. För denna slutsats talar inte minst det faktum att det var först under senare delen av 1930-talet som arbetarlitteraturen mer allmänt började åtnjuta hög status i Sverige.

Medan Jändel, Blomberg och Oljelund i början av 1920-talet kunde uppleva beteckningen proletärdiktare som nedvärderande och arbetarförfattarna mot slutet av decenniet kunde beskyllas av ledande kritiker som Stolpe för att vara estetiskt ålderdomliga blev det på 1930-talet helt enkelt vanligare att uppfatta beteckningen arbetarförfattare som en hedersbeteckning. Nu sågs nämligen arbetarlitteraturen av ledande kritiker som de ovan citerade Ahlenius, Harrie och Blomberg som en betydande strömning i den moderna svenska litteraturen.³⁵

Mot bakgrund av denna utveckling är det knappast förvånande att Lo-Johansson vid denna tid tämligen helhjärtat antog rollen som arbetarförfattare. Ett tydligt exempel på detta hittar man i antologin *Aviskter* (1945) där han gick så långt som att omtolka och omdefiniera sitt tidigare författarskap genom att betona dess proletära förankring. Bland annat beskrev han sina reseböcker från 1920-talet som ”frukten av fem års tid som kroppsarbetare” och av ambitionen att ”skriva en bok om arbetarna i varje land på jorden”.³⁶ Någon sådan proletär inramning hade han tidigare inte gett dem. I samma text markerade han också samhörighet med arbetarrörelsen och arbetarlitteraturen genom att framhålla att han skickat sitt första manuskript till Erik Hedén för bedömning. Han betonade även att han skrev *Godnatt, jord* (1933) under ett besök hos sina ”äldre kollegor” Albert Viksten och Ivan Oljelund och att just den romanen ”inledde sviten av självbiografiska arbetarromaner under 1930-talet”.³⁷

Författares förhållande till identiteten arbetarförfat-

tare kan alltså relateras till deras status i den litterära offentligheten och deras positioneringar i förhållande till arbetarlitteraturen kan förstås som uttryck för strategier i det litterära fältet. Detta visar att arbetarlitteraturen ofta betraktats som ett litterärt fenomen och att diskussionen om den förankrats i litterära snarare än i sociala och politiska sammanhang.

FRÅN ARBETARFÖRFATTARE TILL ARBETARFÖRFATTARE

Beträffande Lo-Johanssons förståelse av fenomenen arbetarförfattare och -litteratur på 1940-talet kan man konstatera att han fäste relativt stor vikt vid författarnas klassbakgrund. I programartikeln ”Statarskolan i litteraturen” hävdade han bland annat att 1930-talet varit ”samhällsinventeringens tid neråt i samhället” och att ”[p]roletariatet i litteraturen fick bredd, genom författarnas antal, och djup, genom författarnas extraktion”.³⁸ Formuleringen att proletariatet fick djup i litteraturen genom författarnas extraktion tyder på att Lo-Johansson anser att det var arbetarförfattarnas sociala ursprung – deras proletära erfarenheter – som gjorde det möjligt för dem att skildra denna klass på ett trovärdigt sätt. I samma riktning pekar också följande formulering i essän ”Den sociala novellen”:

Den svenska arbetardiktningen har varit ett uttryck för den sociala omvandlingsprocess som ägt rum i Sverige. Det står väl numera klart att denna diktning inte uppstått av en ren händelse. Den har tvärtom stammat ur det litterära uttrycksbehovet hos helt nya klasser av svenskt folk. För endast femtio år sedan bestod störstparten av dessa grupper av nära nog analfabeter, där väl de flesta hjälpligt kunde läsa en andaktsbok men flertalet inte kunde skriva ens sitt namn. För ändå kortare tid sen saknade dessa folkgrupper all den erfarenhet som kunde skapa en inom nationen märkbar kulturell delaktighet.³⁹

Genom att beskriva arbetarlitteraturen som ett litterärt uttryck för arbetarklassens erfarenheter anslöt sig Lo-Johansson till den syn på arbetarlitteraturen som bland annat företrädde av Blomberg. Denne hävdade att arbetarlitteraturen ”skrivits av proletärer om proletärer” och att proletärförfattarna utgjordes av ”författare utgångna ur arbetarklassen”.⁴⁰

Denna syn på arbetarlitteraturen har en lång historia. I det tidigare omnämnda förordet till Gabriëlssons *Dikter* beskrev Carleson dennes mest kända dikt ”Skulle jag glömma jag!” som ”ropet från en förtrampad klass, som i känslan af oförrätt och tvång, i känslan af att vara från vaggan till grafven misshandlad, oförstådd och misskänd, reser sitt hufvud i bittert trots”. Det vill säga: dikten betraktades som uttryck för en klass, snarare än för en individs erfarenheter och målsättningar.⁴¹ Liknande idéer uttrycks även i följande formuleringar ur förordet:

Torparnes och statarnes söner ha dragit in i fabriker-
erna, stigit ned i grufvorna, schaktat banvallarne
och sträckt rälerne i det stora, glesa landet. Så
ljuder då plötsligt ur deras midt en sång, skärande
vek, men framför allt med klang af stål. [...] Ni
möter i dessa dikter ett nytt anlete, -- den socialistis-
ke skalden, som utgått från de djupa leden, som
levat och lidit, som känt, tänkt och kämpat med
dem. Deras säregna prägel och färg är äkta och
ädelt proletariat. Diktarens namn och minne skola
växa, markeras i vår litteratur, stå som ett vägskåle,
hans, arbetaresångarens, arbetartänkarens.⁴²

I sin recension av Gabriëlssons *Dikter* vidareutvecklade Branting dessa idéer genom att hävda att en förutsättning för att kunna föra arbetarklassens talan i litteraturen är att författaren själv kommer ur denna klass. ”Arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk, det ordet gäller även i litteraturen”, hävdade han och påstod vidare att hur radikala borgerliga författare än må ha varit så har de inte kunnat ”tolka tankarna hos dessa, som de blott iakttago på andra sidan

om den sociala klyfta, som gapar i nutidens samhällen”.⁴³ Det kunde däremot Gabriëlsson, som av Branting beskrevs som ”en av arbetarnas egna”.⁴⁴

Denna syn på arbetarförfattaren som en författare kommen ur arbetarklassen finner man även hos Bengt Lidforss, som var arbetarrörelsens mest betydande litteraturkritiker under 1900-talets början. Den kommer, som Lennart Leopold påpekat, bland annat till uttryck i hur Lidforss benämnde två av de viktigaste kampdikterna inom den svenska arbetarrörelsen under början av 1900-talet: Leon Larsson och K.G. Ossiannilsson. Om Larsson, som hade arbetarklassbakgrund, använde han termer som ”arbetarskald” och ”proletärskald”; när han beskrev akademikern Ossiannilsson använde han däremot inte någon av dem eller deras många synonymer, trots att Ossiannilsson i sina dikter – exempelvis i den populära kampdikten ”Proletär” – uttryckte en stark identifikation med och ett starkt partitagande för arbetarklassen.⁴⁵

En liknande föreställning om att arbetarförfattaren ska ha arbetarklassbakgrund har varit dominerande inom svensk litteraturkritik och i synen på arbetarlitteraturen över huvud taget även senare under 1900-talet. Men det går också att urskilja andra sätt att närma sig denna fråga. Vad gäller den äldre arbetarlitteraturen kan man exempelvis framhålla att Axel Uhlén i *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885–1909* (1978) definierar ”arbetardiktare” som författare som ”varit engagerade i arbetarrörelsens verksamhet och av denna inspirerats till sin diktning oavsett om de varit autodidakter eller ej”.⁴⁶ En liknande uppfattning framkommer i Fredrik Ströms *Arbetardikt i kamptid* (1941), där han hävdar att man inom arbetarrörelsen i början av 1900-talet inte gjorde någon åtskillnad mellan ”akademiska och olärda arbetarförfattare”.⁴⁷ Detta synsätt var dock inte exklusivt för arbetarrörelsen. Exempelvis kommer det till uttryck också i Artur Möllers förord till antologin *Unga poeter* (1906), där det påpekades att Ossiannilsson betraktas som ”’arbetarskalden’, det moderna proletariats skald”.⁴⁸

Det är också värt att notera att Branting inte an-

såg att författarens klassbakgrund utgjorde något tillräckligt kriterium för att kategorisera en diktare som arbetarskald. Till exempel betonade han att Gabrielson var den förste arbetaren i Sverige ”som utan att gå ifrån sin klass tvärtom intensivt kännande med denna, nådde fram till ett herravälde över formen och en omfattning i produktionen, som tillförsäkrar honom en plats i tidens litteratur”.⁴⁹ Brantings definition av arbetarskalden tar alltså inte enbart fasta på författarens klassbakgrund. Begreppet är också ett slags hedersbeteckning på författare ur arbetarklassen som lyckats erövra en plats på den litterära parnassen i kraft av sin formella skicklighet och omfattande produktion.

En liknande hållning hittar man hos Steffen. Han betonar visserligen att ”proletärdiktningen” skapats av författare ur arbetarklassen och tematiserar denna klass erfarenheter och synsätt. Men han betonar samtidigt att den utgörs av ”vittra alster” och reserverar beteckningen proletärdiktare för de diktande proletärer som ”övernunit svårigheterna i uttryckets konst” och som ”tillfört litteraturen” nya motiv, perspektiv och uttrycksformer. Steffen gick till och med så långt som att hävda att den svenska proletärdiktningen bör förstås som en del av ”världslitteraturen” och att den utgör ”om inte det absolut så dock relativt nya i tidens litteratur”.⁵⁰

Under 1930-talet började flera kommentatorer ifrågasätta idén om att arbetarklassbakgrund skulle utgöra en nödvändig förutsättning för att en författare skulle kunna inordnas i kategorin arbetarförfattare. En illustration till detta hittar man i Kjell Strömbergs *Modern svensk litteratur* (1932). Visserligen hävdas det där att de ”flesta – och bästa” av arbetarförfattarna ”komma ur den kroppsarbetande befolkningens led”, men att Strömberg utnämner Strindberg till ”den förste proletärdiktaren” och beskriver Ture Nerman som en representant för en akademisk ”proletärdiktning” tyder på att han inte ser arbetarklassbakgrund som något absolut krav för att kategorisera författare som arbetarförfattare.⁵¹ Inte heller Blomberg tycks för övrigt ha sett författarnas klassbakgrund som någon-

ting helt avgörande. I en artikel från 1937 kallade han exempelvis den norska poeten Rudolf Nilsen för ”en verklig proletärdiktare, utan citationstecken”, samtidigt som han framhöll att Nilsen inte var arbetare och hävdade att ”[d]et kan vara skäl att komma ihåg för dem som mena att endast kroppsarbetare ha den legitima rätten att föra arbetarklassens talan i dikten”.⁵²

En viktig skillnad mellan den situation i vilken Lo-Johansson anammade identiteten arbetarförfattare och den i vilka Jändel, Blomberg och Oljelund avvisade densamma är att denna identitet, som redan framhållits, under 1930-talet fått en högre status i det litterära fältet. Denna utveckling kan med utgångspunkt i Bourdieus litteratursociologiska teori förstås i termer av att ett extra-litterärt förhållande, i form av den habitus som utgörs av proletär klassbakgrund, nu fungerade som ett kapital i det litterära fältet.⁵³ Men den kan också förstås som ett uttryck för att arbetarlitteraturen kommit att konsekreras som en betydande *litterär* strömning – det vill säga att *arbetarlitteraturen* allt mer kommit att betraktas som *arbetarlitteratur* och *arbetarförfattaren* som *arbetarförfattare*.

ARBETARLITTERATUREN SOM LITTERÄR TRADITION

Även om Lo-Johansson inledningsvis fäste stor vikt vid arbetarförfattarens proletära klassbakgrund kom han senare att i allra högsta grad bli delaktig i konstruktionen av arbetarlitteraturen som ett *litterärt* snarare än som ett politiskt och/eller socialt fenomen.

Ett av Lo-Johansson mest ambitiösa försök att skriva den svenska arbetarlitteraturens historia och samtidigt mejsla ut bilden av sig själv som arbetarförfattare finner man i den självbiografiska romanen *Författaren* (1957).⁵⁴ Där ges följande presentation av 1930-talets arbetarförfattare:

Efter att just inte ha träffat några författare förut, träffade jag nu plötsligt massor av dem. Det var

arbetarförfattarna. De kom i klungor. De kom från miljöer där de varit särlingar, där de vantrivts. Det var de som drömde om att ge den svenska dikten nytt liv. Det var, utom RV, EJ, AL, CEE, EA, JK [Rudolf Värnlund, Eyvind Johnson, Artur Lundkvist, Erik Asklund, Carl-Emil Englund, Josef Kjellgren] och de äldre RJ, RH, IO [Ragnar Jändel, Ragnar Holmström, Ivan Oljelund] och AV, GS, HG, EH, ES [Albert Viksten, Gustav Sandgren, Helmer Grundström. EH och ES har inte kunnat identifieras] och den magre poeten NF [Nils Ferlin]. Det var de ”bägge grindstolparna” GHE och MK [Gustav Hedenvind-Eriksson och Martin Koch]. En smula utanför arbetardikten stod VM och WH [Vilhelm Moberg. WH är oidentifierad], men ibland kom de med i sammanhanget.⁵⁵

Här framhåller Lo-Johansson visserligen att arbetarförfattarna kom ur en och samma sociala miljö. Men han understryker också att de ville ”ge den svenska dikten nytt liv”. Detta betonande av arbetarlitteraturens rent litterära målsättningar framgår särskilt i skildringen av vad arbetarförfattarna talade om när de träffades: ”Sammankomsterna behandlade, utom de egna framtidsplanerna, dödsdomar över levande och döda författares skrifter, värderingar av förläggare, kritiker och diskussioner om kontrakt”.⁵⁶ Klasskampen betraktades däremot av dessa ”de nya intellektuella” inte som ”riktigt modern”.⁵⁷

Detta fokus på litterära spörsmål innebär inte på något sätt att Lo-Johansson skulle ha övergivit idén om arbetarförfattaren som en författare med arbetarklassbakgrund. I *Författaren* skriver han att en författare som tidigare ”arbetat som kontorist” och ”hade realskoleexamen” just av denna anledning ”inte kunde räknas till arbetarförfattarna”.⁵⁸ Lo-Johanssons ambivalens gällande denna fråga framgår emellertid genom att han tidigare i samma bok slagit fast att några av de helt centrala namnen i den av honom tecknade arbetarlitterära traditionen – Gustav Hedenvind-Eriksson och Martin Koch – faktiskt inte var arbetare: ”Av

proletärdiktningens två centralgestalter, ’de två grindstolparna’, var en född bonde och ville åter bli bonde. Den andre var född i en småborgerlig familj”.⁵⁹

Under 1980-talet fortsatte Lo-Johansson att beskriva arbetarlitteraturen som en obruten litterär tradition och att räkna upp de namn han ansåg höra hemma inom densamma. I essäsamlingen *Till en författare* (1988) kallade han antologierna *Ansikten* (1932), *Avsikter* (1945) och *Utsikter* (1987) för ”en arbetarförfattarnas litteraturhistoria skriven av dem själva”, med tillägget att några av de som ”bort komma i fråga” inte var med.⁶⁰ Till den senare kategorin hörde Willy Walfridsson, Alfred Kämpe, Kurt Salomonsson, Gunnar Adolfsson, Lars Ahlin, Allan Eriksson, Otto Karl-Oskarsson ”och många fler”, inklusive Folke Fridell och Maja Ekelöf, som Lo-Johansson – utan att ange några särskilda skäl – räknade till ”de främsta”.⁶¹

Vad gäller författarnas klassbakgrund var Lo-Johansson nu påfallande ambivalent. I essän ”Vilka är arbetarförfattare?” inledde han med att definiera det strängast möjliga kravet: att ”vederbörande bör vara en författare född i arbetarklassen som fortsatt med kroppsarbetet bredvid skrivandet och gett ut böcker som handlat om arbetare och deras förhållanden men också haft sina läsare bland dem”.⁶² Därefter konstaterar han emellertid omedelbart att ”få av dem som kallats arbetarförfattare” nått upp till detta krav. Han tycks inte heller ha tyckt att kravet att arbetarförfattaren samtidigt skulle vara författare och arbetare är rimligt: ”Att vara författare är ett heltidsarbete likaväl som något annat, och litet till. Så länge man är ung kan man nog arbeta på dagarna och skriva om nätterna, men med åren går det inte så bra och så bra blir det inte heller i längden”.⁶³ Dock ansåg han inte heller att det blivit så bra när ”[b]orgerliga författare” eller ”studenter vid universiteten, komma ur den privilegierade klassen, stigit med i arbetarkollektiven för att skriva romaner från arbetarmiljöer”.⁶⁴ Arbetarlitteraturen fordrade nämligen enligt Lo-Johansson en ”inre realism” som ”är svår att lära in”.⁶⁵ I essän ”Litteraturens mening” återkom han till samma idé: ”Ursprung och erfaren-

het måste inverka på författarskapet. Ett bevis är att de akademiska författare, som skrivit om arbetare, uppfattat dem annorlunda än vad arbetarförfattarna gjort. Det upptäcktes inte förrän arbetarförfattarna närmade sig en egen form istället för att följa den borgerliga litteraturen”.⁶⁶ Detta liknar i allra högsta grad Brantings resonemang om att endast arbetarna själva kan skildra sin verklighet. Men formuleringen om arbetarförfattarnas egen form visar också att Lo-Johansson – liksom Branting – i allra högsta grad betonade att arbetarlitteraturen är ett *litterärt* fenomen. I samma riktning pekar också följande formulering i essän ”Den oskrivna romanen”: ”Det är självklart att en arbetarroman först och främst bör vara ett konstverk”.⁶⁷ Vad Lo-Johansson i detta sammanhang menade med konstverk är oklart. Dock innebär formuleringen att andra saker än författarens ursprung skjuts i förgrunden.

ATT DEFINIERA SVENSK ARBETARLITTERATUR

Den svenska arbetarlitteraturen har ofta beskrivits som en tradition. Det utan tvekan mest ambitiösa exemplet på detta finner man i Furulands och Svedjedals *Svensk arbetarlitteratur*. Jag har tidigare betonat att detta är av betydelse för hur vi använder begreppen arbetarlitteratur och -författare:

Genom att verk och författare definierats som arbetarlitteratur respektive arbetarförfattare har dessa inordnats i den arbetarlitterära traditionen och därigenom placerats i en betydelseskapande kontext. (Dessa konstateranden innebär för övrigt att *den svenska arbetarlitteraturen* kan definieras som *litteratur vars reception i avgörande grad påverkas av att den kopplas samman med arbetarklassen och därför inordnas i den arbetarlitterära traditionen*.)⁶⁸

I ljuset av de resonemang jag fört i denna artikel framstår denna definition dock som tämligen ensidig då den reducerar traditionens betydelse till någonting *sekundärt*: en kontext i vilken de verk som *redan definierats* som arbetarlitteratur kan placeras. Som visats ovan har svensk arbetarlitteratur emellertid aldrig betraktats enbart utifrån ett socialt eller politiskt perspektiv. Den har också i hög grad ansetts vara ett *litterärt* fenomen. Ett uttryck för detta är Lo-Johanssons beskrivning av arbetarlitteraturen som en litterär tradition. Det synliggör därutöver att traditionen mycket väl kan vara någonting primärt – att inrangeringen av verk i densamma kan vara det som gör dem till arbetarlitteratur. En definition av svensk arbetarlitteratur som vill ta hänsyn till hur denna betraktats under sin mer än hundraåriga historia bör ta fasta på detta. Min egen definition lever inte upp till detta krav. Och det gör inte heller den mest etablerade definitionen inom svensk litteraturvetenskap, det vill säga den som utarbetats av Lars Furuland och som säger att arbetarlitteraturen är litteratur av, om och för arbetare.⁶⁹

Samtidigt finns det emellertid en fara i att låta definitionen av svensk arbetarlitteratur ligga allt för nära den självförståelse som uttryckts av arbetarförfattare som Lo-Johansson. Deras betoning av att arbetarlitteraturen är ett litterärt fenomen – som åtminstone delvis betingats av deras försök att stärka sina positioner i det litterära fältet – riskerar att osynliggöra sådant som kommit att hamna utanför den dominerande konstruktionen av svensk arbetarlitteratur, exempelvis bruks- och populärlitteratur, samt texter som faller utanför de skönlitterära huvudgenrerna.⁷⁰ En definition av den svenska arbetarlitteraturen måste därför ta i beaktande att denna existerat både i sociala och politiska sammanhang både inom arbetarrörelsen och arbetarklassen och på den litterära parnassen.

NOTER

1. Per-Olof Mattsson, "Konstruktionen av en svensk arbetarlitterär tradition", i Åsa Arping et. al. (red.), *"Inte kan jag berätta allas historia?"*. Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur, Göteborg: LIR Skrifter, 2016, s. 19.
2. Ibid., s. 30.
3. Carl-Eric Johansson, "Femtioalet. Arbetarlitteraturen under omprövning", i Åsa Arping et. al. (red.), *"Inte kan jag berätta allas historia?"*. Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur, Göteborg: LIR Skrifter, 2016, s. 178. Se också Johannes Björk, "Bokbindaren P. J. Öbergs estetiska erfarenheter och dess [sic.] produktiva inaktivitet", i Bibi Jonsson et. al. (red.), *Från Bruket till Yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*, Lund: Absalon, 2014; Magnus Nilsson, "En ny arbetarlitteratur?", i Åsa Arping et. al. (red.), *"Inte kan jag berätta allas historia?"*. Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur, Göteborg: LIR Skrifter, 2016; Magnus Nilsson och John Lennon, "Working-Class Literature(s). A Comparative Approach Between U.S. Working-Class Studies and Swedish Literary History", i *New Proposals. Journal of Marxism and Interdisciplinary Enquiry*, 2016:2, s. 39–61.
4. Magnus Nilsson, "Jakten på 'entrén till de egentliga arbetarförfattarnas rike'. Om den arbetarlitterära traditionens heterogenitet", i Christine Hamm (red.), *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk og forskningstradisjon*, under utgivning.
5. Ibid.
6. Lars Furuland och Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm: Atlas, 2006, s. 199.
7. Beträffande skillnaderna mellan hur arbetarlitteraturen betraktats i Sverige och i USA, se Nilsson och Lennon 2016, s. 54.
8. Lars Furuland, "Från Strindberg till arbetarförfattarna", i *Förr och nu*, 1977:2, s. 4 och 14; Lars Furuland, "Svenska folkrelser som litterära institutioner", i Jørgen Holmgaard (red.), *Det grundtvigske bondemiljø*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 1981, s. 286–290; Lars Furuland, *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*, Hedemora: Gidlunds, 1991, s. 148; Furuland och Svedjedal 2006, s. 24f.
9. I likhet med t.ex. Jan Stenkvist kommer jag i det följande inte upprätthålla några distinktioner mellan termer som arbetarlitteratur, proletärdikt och arbetardikt eller arbetarförfattare, proletärförfattare och proletärskald etc., utan behandla dem som synonymer. Jan Stenkvist, *Proletärskalden. Exemplet Ragnar Jändel*, Stockholm: Gidlunds, 1985, s. 24.
10. Furuland och Svedjedal 2006, s. 21.
11. Robert Ågren, "Ur en litterär proletärs utvecklingshistoria", i *Social-Demokraten* 18–21 juli 1898 (omtryckt i *Klass* 2016:1–4).
12. C. N. Carlesson, "Företal", i K. J. Gabrielsson, *Dikter*, Stockholm: Socialdemokratiska partistyrelsens förlag, 1903, s. 8.
13. Hjalmar Branting, *Tal och skrifter XI. Litteraturkritik och varia*, Stockholm: Tidens förlag, 1930, s. 174.
14. Eric Uhlin, *Dan Andersson före svarta ballader. Liv och diktning fram till 1916*, diss. Stockholm: Tiden, 1950, s. 210; Furuland 1977, s. 15f.; Furuland och Svedjedal 2006, s. 78f.
15. Richard Steffen, *Översikt av svenska litteraturen. Del 5: Tiden 1900–1920*, Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1921, s. 7.
16. För en utförlig analys av kontroverserna kring Steffens litteraturhistorieskrivning, se Tommy Sundin, "Debatten kring termen proletärdiktare 1921–1922", i *Litteratur och samhälle*, 1969:62, s. 2912, 2929f., samt Stenkvist 1985, s. 228ff.
17. Sundin 1969, s. 2924ff. och 2930f.; Stenkvist 1985, s. 232; Margareta Fahlgren, *Litteraturkritiker i Arbetarrörelsen. En studie i Erik Hedéns dagskritik 1909–1925*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 1981, s. 70.
18. Gustav Hedenvind-Eriksson, *På minnets älv*, Uppsala: Bokgillet, 1961, s. 72.
19. Sundin 1969, s. 2919 och 2922; Mattsson 2016, s. 22.
20. Sundin 1969, s. 2922.
21. Sven Stolpe, "Dikten och demokratin", i *Nya Dagligt Allehanda* 25 juni 1928.
22. Dag Nordmark, *Samhället på scenen. En studie i Rudolf Värnlunds drama Den heliga familjen, dess litterära och sociala förutsättningar*, diss. Umeå: Umeå universitetsbibliotek, 1978, s. 18.
23. Flera av dessa ingår i Rudolf Värnlund, *Mellan tvenne världar. Rudolf Värnlund i kulturdebatten*, Stockholm: Geber, 1964.
24. Ibid., s. 54f.
25. Lars Furuland och Birgit Munkhammar, "Autodidakter och arbetardiktare", i Lars Lönnroth och Sven Delblanc (red.), *Den svenska litteraturen V. Modernister och arbetardiktare*, Stockholm: Bonnier Alba, 1993, s. 106.
26. Holger Ahlénus, *Arbetaren i svensk diktning*, Stockholm: Norstedt, 1934, s. 5; Ivar Harrie, *Tjugotalet in memoriam*, Stockholm: Geber, 1936, s. 46.
27. Harrie 1936, s. 52.
28. Erik Blomberg, *Folket och litteraturen och andra artiklar om litteratur*, Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts, 1977, s. 69.
29. Sundin 1969, s. 2912 och 2930; Stenkvist, 1985, s. 229.
30. Donald Broady, "Inledning: en verktygslåda för studier av fält", i Donald Broady (red.), *Kulturens fält. En antologi*, Göteborg: Daidalos, 1998, s. 13. För en utförligare analys av arbetarlitteraturen i det litterära fältet, se Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora: Gidlunds, 2010, s. 46ff.
31. Pierre Bourdieu, *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, övers. Johan Stiernma, Stockholm/Stehag: Symposium, 2000, s. 109f.
32. Nordmark 1978, s. 29.
33. Stolpe 1928.
34. Se t.ex. artikeln "The Field of Cultural Production, or: The Economic World Reversed", i Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*, Cambridge: Polity Press 1993.

35. Det är också så den svenska arbetarlitteraturen – framför allt den som tillkom just under 1930-talet – kommit att betraktas i litteraturhistorieskrivningen, se Furuland och Svedjedal 2006, s. 15 och 25; Rochelle Wright, "Literature Democratized. Working-Class Writers of the 1930s", i Lars G. Warne (red.), *A History of Swedish Literature*, Lincoln & London: University of Nebraska Press, 1996, s. 344; Ola Holmgren, "Proletärförfattarna och den litterära institutionen", i *Kultur & Klasse*, 1982: 42, s. 64.
36. Citerat efter Ivar Lo-Johansson, *Stridsskrifter*, Stockholm: Bonniers, 1946, s. 238.
37. *Ibid.*, s. 240ff.
38. *Ibid.*, s. 180. Artikeln publicerades ursprungligen i *Bonniers Litterära Magasin* 1938, 1940 och 1941. Därefter har den återpublicerats i *Avsikter* (1945, delvis) och i antologierna *Stridsskrifter* (1946) och *Statarskolan i litteraturen* (1972, delvis).
39. *Ibid.*, s. 231. Essän publicerades ursprungligen i *Bonniers Litterära Magasin* 1941.
40. Blomberg 1977, s. 70 och 134.
41. Carlesson 1903, s. 9.
42. *Ibid.*, s. 9f.
43. Branting 1930, s. 174.
44. *Ibid.* Likheterna med Steffens beskrivning av hur proletärförfattarna kunnat se och skildra "samhällsförhållandena från de mörka djup, som socialt högre stående ej kunnat eller vågat pejla" är värd att framhålla. Steffen 1921, s. 7.
45. Lennart Leopold, *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat. Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning*, diss. Hedemora: Gidlunds, 2001, s. 130f. och 330–396.
46. Axel Uhlén, *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885–1909*, Stockholm: Ordfront, 1978, s. 6
47. Fredrik Ström, *Arbetardikt i kamptid*, Stockholm: Bonniers, 1941, s. 15.
48. Artur Möller, *Unga poeter. Ett urval af Sveriges yngsta lyrik*, Stockholm: Bonniers, 1906, s. 5f.
49. Branting 1930, s. 174.
50. Steffen 1921, s. 8.
51. Kjell Strömberg, *Modern svensk litteratur*, Stockholm: Natur & Kultur, 1932, s. 180f. och 195.
52. Blomberg 1977, s. 234f.
53. Bourdieu 2000, s. 266.
54. Som Eva Adolfsson och Kjell Espmark påpekat är verklighetsframställningen i *Författaren* så subjektiv och tendensiös att den inte kan användas som historisk källa. Dock ger den vittnesbörd om vilken bild Lo-Johansson vill ge av den svenska arbetarlitteraturen och av sig själv. Eva Adolfsson, "Ivar Lo-Johanssons *Författaren*. Metoder för bestämning av sanningsvärdet i romanen", i *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, 1973–74:1; Kjell Espmark, "När HM talar med ILJ", i *Samlaren*, 1981:102.
55. Ivar Lo-Johansson, *Författaren*, Stockholm: Bonniers, 1957, s. 22. Senare i framställningen omtalas även Dan Andersson som en av "arbetardiktarna", medan Ferlin beskrivs som "inte i egentlig mening en proletärförfattare, fast han merendels räknades dit". *Ibid.*, s. 175 och 305.
56. *Ibid.*, s. 23.
57. *Ibid.*
58. *Ibid.*, s. 98.
59. *Ibid.*, s. 43.
60. Ivar Lo-Johansson, *Till en författare*, Stockholm: Bonniers, 1988, s. 18.
61. *Ibid.* s. 19.
62. *Ibid.* s. 15.
63. *Ibid.*
64. *Ibid.* s. 17.
65. *Ibid.*
66. *Ibid.* s. 71.
67. *Ibid.* s. 25.
68. Magnus Nilsson, "Inordning och uppror. Om det ambivalenta förhållandet till traditionen i modern svensk arbetarlitteratur", i *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2012:1, s. 49.
69. Furuland och Svedjedal 2006, s. 23f.
70. Se Nilsson och Lennon 2016, s. 56.

SUMMARY

Between Literature and Class. The Construction of Swedish Working-Class Literature

This article analyses the construction of Swedish working-class literature. In particular, it discusses how, at various points in time and in different contexts, emphasis has been put either on its ties to the working class or on its literariness. Special attention is given to Ivar Lo-Johansson – often viewed as the archetypal Swedish working-class writer – whose works display an ambivalent attitude; sometimes he argues that the fundamental function of working-class literature is to give expression to workers' experiences, at other times he stresses its literary qualities. The article argues that in Sweden, working-class literature has often been viewed as a literary, rather than a social or political, phenomenon, and that this must be taken into account in scholarly definitions of this literature.

Keywords: Swedish literature, working-class literature, Ivar Lo-Johansson